

UOT: 338.244.018;658.155

KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI İSTEHSALÇILARININ GƏLİRLƏRİNİN ARTIRILMASININ STİMULLAŞDIRILMASI

E. T. ƏLƏKBƏROV

AKTN Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı ET İnstitutu

Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının və kənd əhalisinin gəlirləri və istehlak xərcləri öyrənilərək təhlil olunmuşdur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması istiqamətləri və onların məhsul istehsalında maraqlı olmaları üçün stimullaşdırılması istiqamətləri təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər kənd təsərrüfatı, stimullaşdırma, istehsal, gəlir, məhsul, bazar, satış.

Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının artırılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və eləcə də əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Məhz bu baxımdan, ölkə prezidenti kənd təsərrüfatının inkişafına yeni təkan vermək və onun modernləşdirilməsini sürətləndirmək, aqrar sektorda mövcud problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaşmanı təmin etmək, bu sahəyə dövlətin inzibati və maliyyə resurslarını səmərəli şəkildə cəlb etmək, ölkəmizin aqrar potensialını geniş təbliğ etmək məqsədi ilə verdiyi sərəncama uyğun olaraq 2015-ci il Azərbaycan Respublikasında "Kənd təsərrüfatı ili" elan edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə müxtəlif növ sahibkarlıq təsərrüfatlarının yaradılmasına və onların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə, qanunvericilik bazasının möhkəmlənməsinə və sahibkarlığın formalaşmasına baxmayaraq hələlik məhsul istehsalının istənilən səviyyədə artımına və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinin stimullaşdırılmasına nail olunmamışdır. Belə ki, respublikada aparılan aqrar islahatlarda, həyata keçirilən dövlət proqramlarında və digər stimullaşdırıcı tədbirlərdə yol verilən ciddi nöqsanlar həyata keçirilən stimullaşdırıcı tədbirlərin elmi əsaslarla tələb olunan qaydada aparılmasını və sahibkarlığın inkişafına stimül yaradılmasının təmin edilməsini tələb edir.

Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsində əldə olunmuş irəliləyişlər bazar iqtisadi sisteminin məhsul istehsalçıları üçün yaratdığı əlverişli şərait baxımından xeyli azdır. İstehsalçıların əldə etdikləri gəlirlərin az olması, onların tələbatının ödənilməsinə və geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə kifayət etmədiyindən son illərdə kənd təsərrüfatında çalışanlar arasında yaşlaşma prosesinin artmasını göstərir. Kəndlərdə, xüsusən də rayon mərkəzlərindən uzaqda yerləşən kəndlərdə və digər dağ kənlərində gənclər arasında məhsul istehsalına maraq azalmış və urbanizasiya prosesi sürətlənmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvanlarının məhsuldarlığı potensial məhsuldarlıqdan 2-3 dəfə aşağıdır və iqtisadi artım əsasən ekstensiv amillərin hesabına əldə olunur. Bu işə əkin sahələrinin və mal-qaranın baş sayının artırılması hesabına baş verdiyi üçün bir başa əlavə xərclərlə müşayiət olunduğundan aqrar bazarda rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunmasına zəmanət vermir. Eyni zamanda, heyvanların baş sayının mövcud otlaq və biçənək sahələrinə nisbətə bir neçə dəfə artıq olması mal-qaranın yemə olan tələbatının ödənilməsində və otlaq sahələrindən səmərəli istifadə olunmasında bir sıra ciddi çətinliklər yaradır. Bu da əsasən otlaq sahələrinin getdikcə yarasız hala düşüb sıradan çıxmasına səbəb olur.

Qeyd edək ki, belə vəziyyətdə ayrı-ayrı məhsullar üzrə iqtisadi artım təmin olunsada əksər hallarda məhsul istehsalçıları satışdan daxil olan vəsaitlə xərclərini ödəyə bilmirlər, təsərrüfat fəaliyyətini zərərli başa vurur. Nəticədə nəinki, istehsalçılar məhsul istehsalı həcmi artırmaqda, hətta kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olmaqda maraqlı olmurlar.

Kənd əhalisinin, o cümlədən məhsul istehsalçılarının və onların ailə üzvlərinin maddi rifahı onların alıcılıq qabiliyyəti və xidmət istehlakının səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin həyat səviyyəsinin tənzimlənməsini əks etdirən göstəricilər, həyata keçirilən dövlət proqramları və iqtisadi islahatların səmərəlilik göstəriciləri kimi qəbul oluna bilər. Çünki aparılan aqrar-iqtisadi islahatların və həyata keçirilən dövlət proqramlarının əsas məqsədi aqrar sahənin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafını təmin etmək və eyni zamanda, kənd əhalisinin və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına nail olmaqdır. Məhz bu baxımdan, kənd əhalisinin həyat səviyyəsini özündə əks etdirən göstəriciləri istehsal fəaliyyətindən əldə edilən səmərəlilik göstəriciləri kimi qəbul etmək olur. Bazar münasibətlərinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi, yeni təsərrüfat formalarının inkişafı, bazar rəqabəti formalarının inkişafı, daxili bazarı tənzimləmək üçün idxala olan ehtiyaclar sahibkarlıq fəaliyyəti üçün

zəruri olan stimullaşdırıcı tədbirlərin dəyişməsinə və təkmilləşdirilməsinə tələb edir. Belə ki, daxili bazarın rəqabət mühitinin düzgün tənzimlənməməsi və ölkəyə ucuz məhsul və xidmətlərin idxalı hesabına yerli istehsalda tənəzzül yaranır, stimullar dəyişir və bu da öz növbəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafına mənfi təsir edir. Məhz buna görə də kənd infrastrukturunda, əhalinin yaşayış səviyyəsində və kənd təsərrüfatında yaranan müasir problemləri əhalinin həyat səviyyəsinin və onun qütbləşməsi dərəcəsinə görə fərqli cəhətlərinin meydana gəlməsi ilə xarakterizə olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd əhalisinin gəlirlərinin aşağı olmasının əsas səbəbi onların istehsal etdikləri məhsulun satışı ilə bağlıdır. Belə ki, istehsal olunan məhsul kütləvi yığım mövsümündə bazara olan təklifi tələbi üstələyir ki, bu da məhsulun qiymətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən aralıq vasitəçiləri tərəfindən istehsalçılara təklif edilən qiymət bazarda olan satış qiymətlərindən 2 dəfəyə qədər ucuzdur. Eyni zamanda, aparılan hesablamalar göstərir ki, istehsal olunan məhsulun əsas hissəsi istehsalçıdan istehlakçıya çatdırılana qədər iki satış kanalından keçir.

1) Topdan satış; 2) Pərakəndə satış.

Onu da qeyd edək ki, yığım mövsümündə məhsulun topdan satış qiymətinin üzərinə 50-80%-i qədər əlavə olunaraq pərakəndə satılır.

Araşdırmalar göstərir ki, son illərdə ölkəmizdə taxıl istehsalı daha üstün çəkiyə malikdir. Mövcud əkin sahəsinin 60-70% -də taxıl məhsulları istehsal olunur ki, bunun da əsas hissəsini buğda istehsalı təşkil edir. 2013-cü ildə dənli və dənli paxlalıların istehsalı 2955,3 min ton, 2014-cü ildə isə əvvəlki ilə nisbətən 19,3% azalaraq 2383,3 min ton olmuşdur.

Qeyd edək ki, 2015-ci ildə Gəncə - Qazax iqtisadi rayonunda quraqlığın hökm sürməsi kənd əhalisinin təsərrüfatlarına ciddi ziyan vurmuş, sahədən məhsuldarlıq kəskin aşağı düşmüşdür. Bu əsasən özünü meyvə məhsullarında, açıq tərəvəz sahələrində və dəmyə əkin sahələrində göstərir. Əvvəlki illərlə müqayisədə bu iqtisadi rayonun üzüm istehsalçıları sahədən məhsulu yığa bilməmişlər. Əsas səbəb isə əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi və bazarda tələbin kəskin azalmasıdır. Əhalinin gəlirlərinin azalması isə öz növbəsində bazarda tələbin dəyişməsinə (azalmaya döru) ciddi təsir edir. Ev təsərrüfatlarında bir ay ərzində bir nəfərə düşən gəlirlərin inkişaf dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ev təsərrüfatlarında bir ayda bir nəfərə düşən gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 2014-cü ildə 50-75% arasında artmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, ev təsərrüfatlarının böyük bir hissəsi cədvəldə göstəriləyi kimi müxtəlif sahələrdən qeyd edilən gəlirləri əldə etmirlər. Belə ki, heç də bütün ailələr sosial yardımlar, pensiya, digər ailələrdən, xaricdən və kənar məşğullardan gəlir əldə

etmirlər. Təsərrüfatların böyük əksəriyyəti yalnız təsərrüfat fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərlə öz həyat və yaşayış tərzini tənzimləyirlər. Aparılan hesablamalar göstərir ki, belə təsərrüfatların adambaşına əldə etdiyi gəlirlər minimum istehlak zənbilinin dəyərindən də aşağı olur ki, bu da onların tələbatını və növbəti geniş təkrar istehsalı həyata keçirməyə kifayət eləmir.

Cədvəl 1.2010-2014-cü illərdə ev təsərrüfatlarında ayda bir nəfərə düşən gəlirlərin inkişaf dinamikası (manat).

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən %-lə
Gəlirlər – cəmi	144,18	165,97	190,87	214,67	229,99	+59,5
Məşğulluqdan gəlirlər	50,03	54,42	62,06	70,73	74,79	+49,5
Özüməşğulluqdan gəlirlər	36,26	42,19	48,64	55,21	61,16	+68,7
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	20,14	23,33	26,34	29,78	30,59	+51,9
İcarədən gəlirlər	1,31	1,39	1,50	1,60	1,66	+26,7
Əmlakdan gəlirlər	0,34	0,36	0,43	0,48	0,51	+50,0
Alınmış cari transfertlər	21,82	27,50	32,22	34,56	36,74	+68,4
pensiya	17,86	23,21	27,39	29,32	30,95	+73,3
müavinət və sosial yardımlar	2,63	2,86	3,13	3,39	3,85	+46,3
naturada sosial transfertlər	1,34	1,43	1,70	1,85	1,95	+45,5
Digər gəlirlər	14,29	16,78	19,69	22,31	24,53	+71,6
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	10,46	12,20	14,36	16,47	18,54	+77,2
ölkə xaricdən göndərilən pul	3,83	4,57	5,33	5,84	5,99	+56,3

Cədvəl "Azərbaycanın statistik göstəriciləri"nin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir. DSK., Bakı-2015

2015-ci ilin kənd təsərrüfatı ilində ev təsərrüfatlarının gəlirləri daha da aşağı düşmüşdür. Bu aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- Xaricdən gələn gəlirlərin kəskin azalması. Məlumdur ki, ölkə əhalisinin milyondan artıq artıq hissəsi Rusiya Federasiyasında çalışmaqda ailələrinə və qohumlarına pul vəsiti göndərirlər. RF-da yaranmış iqtisadi çətinliklər həmyerlilərimizin gəlirlərinin azalmasına kəskin təsir etmişdir ki, bu da xarici transferlərin azalmasına səbəb olmuşdur;

- Neftin dünya bazarında qiymətinin aşağı düşməsi və ölkə gəlirlərinin azalması nəticəsində milli valyutada 35% devalvasiyanın baş verməsi, müəyyən qədər iş yerlərinin itisər olunması gəlirlərin daha da azalmasına səbəb olmaqla əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Məhz bu amillər ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin azalmasına səbəb olmaqla fəaliyyətlərinə də mənfi təsir etməkdədir.

2014-cü ildə ev təsərrüfatı başçıların sosial-iqtisadi statusuna görə gəlirlərinin quruluşu cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2. 2014-cü ildə ev təsərrüfatı başçısının sosial-iqtisadi statusuna görə gəlirlərin quruluşu, faizlə

Göstəricilər	Ev təsərrüfatı başçısının sosial-iqtisadi statusu:				
	Kənd təsərrüfatında özüməşğul olanlar	Muzdlarla işləyənlər	Pensiyaçıları Özüməşğul olanlar	Pensiyaçıları	Digər
Gəlirlər – cəmi	100	100	100	100	100
Məşğulluqdan gəlirlər	11,3	61,7	10,9	18,8	11,5
Özüməşğulluqdan gəlirlər	14,0	8,0	56,2	17,3	10,2
Kənd təsərrüfatından gəlirlər	40,9	8,1	10,6	14,1	12,0
İcarədən gəlirlər	0,4	0,9	0,7	0,7	0,4
Əmlakdan gəlirlər	0,1	0,2	0,3	0,1	0,1
Alınmış cari transferlər	17,6	12,4	12,1	34,9	31,6
pensiya	16	9,8	9,5	32,6	24,3
müavinət və sosial yardımlar	1,2	1,7	1,7	1,5	5,1
naturada sosial transferlər	0,4	0,9	0,9	0,8	2,2
Digər gəlirlər	15,6	8,7	9,1	14,1	34,4
digər ailələrdən alınmış gəlirlər	11	7	7,2	11,3	6,8
ölkə xaricindən göndərilən pul	4,6	1,7	1,9	2,8	27,6

Cədvəl "Azərbaycanın statistik göstəriciləri" nin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir. DSK., Bakı-2015

Statistik məlumatların təhlilindən görünür ki, ev təsərrüfatlarında ailə başçılarının statusuna görə kənd təsərrüfatında məşğul olanların gəlirlərinin 40,9%-i kənd təsərrüfatından; 14,0%-i özüməşğulluqdan və 11,3%-i isə məşğulluqdan. Muzdlarla işləyənlərin gəlirlərinin 61,7%-i məşğulluqdan; 8,0%- özüməşğulluqdan və 8,1%-i isə kənd təsərrüfatındandır. Özüməşğul olanların gəlirlərinin 10,9%-i məşğulluqdan; 56,2%- özüməşğulluqdan və 10,6%-i isə kənd təsərrüfatındandır. Pensiyaçıların gəlirlərinin 18,8%-i məşğulluqdan; 17,3%- özüməşğulluqdan; 14,1%-i isə kənd təsərrüfatından və 34,9%- i isə cari transferlərdəndir ki, cari transferlərin 32,6%-ni isə pensiyalar təşkil edir. Digər qruplara daxil edilənlərin gəlirlərində gəlirlərin əsas hissəsini pensiyalar (24,3%) və xaricdən transferlər (27,6%) təşkil etmişdir.

2014-cü ilin yanvar-noyabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdlarla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilə nisbətən 5,4 faiz artaraq 442,1 manat təşkil etmişdir. Digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə mədənçıxarma sənayesində, maliyyə və sığorta fəaliyyətində, informasiya və rabitədə, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, tikintidə orta aylıq nominal əmək haqqı daha yüksək olmuşdur. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzlilərin orta aylıq əmək haqqı 261,7 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 311,1 manat təşkil etmişdir.

2014-cü ildə əhalinin gəlirləri əvvəlki ilə nisbətən 4,8 faiz artaraq 39,4 milyard manata çatmış, onun hər nəfərə düşən həcmi 4180,5 manat və ya ayda orta hesabla 348,4 manat təşkil etmişdir. Hər nəfərə düşən

gəlirlərin artımı istehlak qiymətlərinin bahalaşmasını 2,1 faiz bəndi üstələyərək 3,5 faiz olmuşdur.

Bu dövr ərzində gəlirlərin 68,8 faizi son istehlaka, 8,7 faizi vergilər, sosial sığorta və üzvlük haqlarının, 2,5 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə, 20,0 faizi isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir. Əhalinin sərəncamında qalan 35,9 milyard manatlıq gəlir əvvəlki ilə müqayisədə 5,1 faiz çox olmuşdur. Kənd əhalisinin gəlirlərinin bir nəfərə düşən və əhalinin məşğulluq səviyyəsi hər bir nəfərə düşən gəlirlərin bütün mənbələr üzrə orta aylıq nominal səviyyəsi ilə ölçülür. Əgər gəlir səviyyəsi müəyyən alıcılıq qabiliyyətini təmin edərsə, onda yoxsulluğun hədlərinin dəyişməsinə səbəb azalır. Əhalinin gəlirlərinin əsas göstəriciləri cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3. Əhalinin gəlirlərinin əsas göstəriciləri

Göstəricilər	2014-cü il faktiki	2013-cü ilə nisbətən, faizlə
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	39360,7	104,8
Hər nəfərə düşən gəlir, manat	4180,5	103,5
Sərəncamda qalan gəlirlər, milyon manat	35924,8	105,1
Hər nəfərin sərəncamında qalan gəlir, manat	3815,6	103,7

Cədvəl "Azərbaycanın statistik göstəriciləri" nin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir. DSK., Bakı-2015

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatının əsas hissəsini neft təşkil edən ölkələrdə 2014-cü ilin sonundan başlayaraq iqtisadi çətinliklər yaranmışdır. 2015-ci ildə neftin qiymətinin dünya bazarında aşağı düşməsinin davam etməsi ölkə gəlirlərinə ciddi təsir etməklə aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Ölkənin davamlı iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində yerinə yetirilən ləhiyə və dövlət proqramları sürətlənmiş və bu sahəyə diqqət daha da artırılmışdır. Məlumdur ki, ölkə əhalisinin əsas hissəsi kənd təsərrüfatı və ona bağlı sahələrdə çalışırlar. Ona görə də aqrar sahədə o cümlədən, kənd təsərrüfatında istehsalatdan-istehlaka qədər olan bütün proseslərin iqtisadi səmərəliliyini artırmaq və istehsalçıların o cümlədən kənd əhalisinin gəlirlərinin artırılması qarşıda duran prioritet məsələlərdən biridir.

Onu da qeyd etmək ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd əhalisinin yoxsulluğuna təsir edən əsas amillər və şəraitlər özünü çevik bazar proseslərinin qeyri-müəyyən təsirləri nəticəsində göstərir. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- kənd əhalisinin gəlirlərinin qeyri stabilliyi və mövsümü xarakter daşması;
- istehsal olunan məhsulun satışının və göstərilən xidmətlərin bazarda tələb və təklifinin qeyri-müəyyən formada dəyişməsi;

- əhalinin məşğulluq sahəsinin və əmək məhsuldarlığının qiymətləndirilməsi;
- istehsal olunan məhsulun istiqaməti, həcmi və sahədən məhsuldarlığı.

Odur ki, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində və istehsalçıların, bu sahədə çalışanların gəlirlərinin artırılması üçün yerinə yetirilən dövlət proqramlarında bu amillərin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı 2014. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı., 2014,s. 636. 2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı., 2014,s.804. 3. N.V.Əlibəyov., "Təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmi" Bakı "MBM"-2014.,403s.

Стимулирование увеличения прибыли производителей сельского хозяйственной продукции

Е. Т.Алекберов

В статье изучив потребительские расходы анализируется прибыль производителей сельского хозяйственной продукции и сельского населения. В тоже сделан анализ стимулирования как интересов производителей продукции так и увеличение их прибыли.

Ключевые слова: сельского хозяйство, производство, прибыль, продукт, рынок, продажа, стимулирование.

Stimulation of incomes of agricultural producers

Е. Т. Alakbarov

Incomes and consumption costs of agricultural producers and rural people have been investigated in this article. In line with this, the ways of increase of incomes of agricultural producers and the directions of stimulation have been analyzed.

Key words: agriculture, stimulation, production, income, product, market, sale.
